

Mészöly Miklóssal — történelemről, etikáról

„Egy író, aki nem tartja meg saját stratégiáját sem, hanem örökké a pályamódosításon töri a fejét, s nem vonul megtalált új eszközeivel védett öbölbe, hogy a bevált patronokkal egyre-másra gyártsa a könyveket, ehelyett folyton meglepetésekkel áll elő — idegesítő jelenség, nem fér bele az írópályák szentesített sablonjába.“ A szellemi (és életkor szerinti) fiatalság egyik vezéregyéniségéről, a hatvanéves Mészöly Miklósról írt jellemzésében Béládi Miklós már ezt megelőzően tisztázza, hogy „Mészöly Miklóst igazában, legmélyebben soha nem az irodalom szakmai, technikai kérdései izgatták. Sokan mégis úgy vélekedtek, hogy az irodalom belterjességében érzi jól magát, és az a fő törekvése, hogy stílusa csiszolt, egykialpált legyen, inkább bonyolult, mint egyszerű, közölnivalója pedig különleges, homályos és nem mindennapi tartalmával érjen el hatást, főképp az ingyenecsek körében. Könnyű ma már kijelenteni, hogy óriási baklövés, szemellenzős rövidlátás volt Mészölyt a sznobok írójának, hajlíthatatlan urbánusnak kikiáltani.“

E bevezető tanulmány (*Az epika megtisztítása és felvezetése*) után egy kitűnő interjú igazolja messzemenően a Mészölyhöz nehezebb időkben is hű kritikus szavainak igazát, a pécsi JELENKOR 1981. januári számában; a Mészöly Miklós állandó otthonának tekinthető folyóirat Alexa Károly beszélgetését közli az íróval. Mintaszerű „beszélgetést“, amely a műfaj teherbíróképességének határáig megy el, az alkalmiságtól a műhelyproblémák, sőt a „sorsproblémák“, a jelenkori történelem értelmezéséig jutva el. Alexa az ünnepelt prózaíró legfrissebb élményeire, amerikai útjának tapasztalataira kérdez rá, bizonyára a régi irodalomtörténeti igazság birtokában is, hogy ti, a távolból az otthoni kérdések sokszor tisztábban látszanak. (Ady óta ezt nem kell magyarázni.) „Az irodalom milyen módon segíthet egy racionalisabb Magyarország-kép és nemzettudat kialakításában?“ — kérdezi tehát Alexa Károly. Íme, a válasz: „Azt hiszem, fontos kérdés, mert a racionalisabb és reálisabb tudat kialakítása, a nagy többséget tekintve, kint is, bent is időszerű. A mai irodalmunk viszont éppen olyan területeken is »munkálkodik« ennek érdekében, ahol sokáig kint függött a fábla, hogy »kozmozopolita«, »magyarságidegen« — és ehhez hasonlók. Ha csak a fiatalabbak csapatában pástázok — Nadas, Esterházy, Petri, Oravecz, Hajnóczy, Tandori, Bereményi, Csaplár... És még akad. Vagy Csoóri új hangszerelésű és radikális őszinteség-igényű vallomásai a »hagyományosabb« területeken... Széles a spektrum — és mintha egyre szélesedne. Vagy nézzük a legfiatalabbakat — és ne csak a kísérletezőkedvűket, hiszen azzal minden fiatalság jellemezhető. Inkább azt az új érzékenységet, amit hoztak, s amiből — ha lehiggad — a legjobbaknál csakugyan egy új szemlélet, magyarság-közérzet stb. alakulhat ki. Ne menjünk most bele, hogy ez milyen lesz, milyen lehet... Ez alaposabb elemzést és kalkulációt igényel. Nem is szakmám. Csak a szímatom sügja, hogy ha valamikor, most van és lesz lehetőség rá, hogy középkelet-európaivá színeződjön, otthoniasodjon sok olyasmi, ami például Kassák után, mint vállalkozás és új csapat — elvázott. Szándékosan mondtam »közép-kelet-európaikat«, és nem »magyart« — mert a kettő között egyre kitapinthatóbb a szimbiózis. S persze, nemcsak nálunk. Kettős a változás, amit kitapintani vélek: az újdonság nagy »világ-mintái« mintha szervesebben ágyazódnának a sajátunkba, mint eddig, valamilyen exponáltabb napi vagy történelmi élmény, megrendülés hatására; ugyanakkor, ami a sajátunk, nyitottabban tud áttükrözni abba a tágasabb egységbe, amit közép-kelet-európainak érzünk.“

Szekszárd, az ifjúság és Amerika, „az Óperenciás tengeren túl“ viszonyára s az épp a *Jelenkorban* indított új regényre vonatkozik a fiatal kritikus újabb kérdése. Mészöly Miklós kész a válasszal: „Régi rögeszmém, hogy ha a történelemben nem állni, lemaradni, eljellegtelenedni, hanem továbblépni akarunk, kell valami mást, újat kezdenünk a hagyományos nemzeti érzésünkkel — amely olyannyira át van itatva jogos vagy nem jogos, virtuális vagy nem virtuális érzelmi tartalmakkal. A mai beretváleszen célratörő nagyhatalmi világhelyzetben jóvátehetetlen helyzetbe sodródhatunk így. Újra kell hangszerelnünk a nemzeti érzésünket. Objektív-

vabbá és főképp történelmileg végiggondoltabbá kellene tennünk magunkban, hogy mi az, amiben ésszerűen engedhetünk, és mi az, amiben nem, semmilyen áron és körülmények között. Egy pillanatra se szem elől téveszteni az *érdemes megmardás* szempontjait.“

Mészöly Miklós prózaírói útját, mint Béládi tanulmánya is kimutatja, többszöri nézőpontváltás jellemzi. „Mészöly első számú kihívása a történelmi és társadalmi determinációnak szolt, közvetve érintette a közügy-irodalom egynémelyik ki-kezdhetetlennek vélt tételét is.“ Explicitebben: „A történelemben benne sodródunk, ám a történelmet lehetetlen megismernünk, az, amit annak mondanak, absztrakció; életünk más dimenzióban folyik, szűkebb körben, ahol a tárgyak és a természeti környezet elemei is a társaink. Mészöly ezzel a lépéssel kitérni készült a történelmi kelepceből, mivel úgy vélte, az emberi élet gyökerei máshová nyúlnak, a megismerésre érdemes titok mindenképpen túl van a köznapis tapasztaláson, az empirikus valóságon. Világérzés volt ez nála inkább, mintsem világértés.“ A *Pontos történetek, útközben* volt az újabb állomás, a második nézőpontváltás jele: a pontos följegyzések, portrék, zsánerképek egy „másik“ Mészölyt mutattak. *Film* című könyve pedig egy „harmadikat“: „... a *Film* prózaírodalmunk egyik legerőszakosabb kihívása. És folytathatatlannal, elsősorban szerzője van erről meggyőződve. Nézőpontváltása, a történelem szubjektívizált egyidejűségéé alakítása s a jelen átészátatása a múltba s mindeközben az objektivitás fenntartása — kivételes összeszedettség igényel és a tömörítés aszkézisét kívánja meg, amit csak ritkán lehet vállalni. De fontosabb ennél, hogy a *Film* is eljutott az elbeszélés egyik végpontjához. Az idő szubjektív szemlélete és a tárgyias leírás összeforrasztása azzal a végletes következetességgel, ahogyan ezt Mészöly logikusan végigvitte, még továbbfejleszhető vagy ismételhető lett volna. De a »tisztá epiká«-nak az az eszménye, amit végső elérendő célként maga elé tűzött, a regényírók örök ábrándja maradt, s az illúziók világából aligha húzható le az írás gyakorlatába. A tiszta, hamisítatlan, ráfogás nélküli epika, amely ugyanúgy viselkedik, mint az élet, elérhetetlen vágyálom. A regény megszerkesztett fikció — nem tud más lenni. De ahhoz, hogy ezt belássuk, vállalkozók kellene, akik az elérhetlent veszik célba.“

Érdemes e külső, Béládi adta jellemzés után meghallgatni e kérdésekről magát a szerzőt. Saját fejlődését Mészöly így látja: „... azt az élménymasszát, amit még otthon, Szekszárdon begyűjtöttem. batyuként vittem magammal. Különböző okokból sokáig nem éreztem magamat alkalmasnak, hogy közvetlenül foglalkozzam vele. Egy másfajta, általánosabb ember-, valóság- és probléma-közelítés útját jártam — persze, kitérőkkel azért. A három regény, *Az atléta halála*, *A Saulus* és a *Film* elég szükségszerűen, stafétaváltásban követték egymást bennem. *Nekem* ez a három regény gondolati-érzelmi trilógia. Mélyebb dimenzióban ugyanazt bombázzák, boncolják. Technika szempontjából az *Atlétát* talán a lélektani regény és az impresszionista ábrázolás címszavaival lehetne durván jellemezni. A *Saulusban* a mondani-való választott »fénycsíkja« is arra kényszerített, hogy forró szikárságra, jelzésszerűségre törekedjem, az egyes motívumok, tények kódértékű egymásmellettségével próbálják építkezni. Eppen a sűrítés érdekében kellett lemondanom a szélesebb epikus kifejtésről. A további meztelenítés, azt is mondhatnám, egyfajta ontológiai létérzés és ábrázolás megkísérlése volt a *Film*. [...] A »végállomás« szót használtam. Ez a regény az emberi történet mérlegelésében olyan végső pontig vitt el, olyan végső kérdésfelvetésekké, amelyek majd mindent kétségbe vonnak, és mindennek az összetevőjét. Ahol már megszűnik a tovább kérdezés. És innét már csak ennek az útnak a tapasztalataival kereshetek valami újat. Most kezdem érezni, hogy egy szélesebb epikai öleléssel vissza tudok térni ahhoz a direktbb emberitársadalmi életanyaghoz, ami eddigi írásaim mögött is ott volt, csak rejtettebben.“ Most indított regényéről pedig így vall: „Amolyan partatlanak induló regény — szívesen ajánlanám Tolsztoj vagy Gogol emlékének. A nagyrealista prózát mindig csodáltam, miközben nem tudtam, nem is akartam mást írni, mint amiket írtam. Vagy ha igen, persze hogy csak imitálni... valahogy »megbolondítani«. Ahogy az egész századunk arra kénytelenedett, hogy »megbolondítson« annyi szent normát. Nem elvetni — csak »megbolondítani«. Az új felismerések birtokában mit is tehetett volna más? [...] mindig időszerű, hogy »nagyrealista« próza íródjon, de csak akkor lesz igazán azzá, ha mindig *szervesen* lesz *gyökeresen* más, mint a korábbiak.“

Mészöly Miklós „szabálytalan“ életműve már eddig is rengeteg történelmi-esztétikai tapasztalatot sűrített magába. A szerző azonban, a kortárs magyar irodalom egyik kiemelkedő egyénisége, hatvanadik életévén túl változatlan, töretlen energiával, fiatalsággal, ma sem visszafelé néz: ahogy a történelemben a jelent és a jövőt, most készülő műveiben is az új lehetőségeket kutatja. Irigylésreemeltő határozottsággal, tudatosan és kifogyhatatlan invencióval.

Kántor Lajos

„A fiatalok inváziójá”-ban jelöli meg Eugen Simion az évtized utolsó évének legfeltűnőbb jelenségét a költészetben. Nem programmal, inkább az összetartozás tudatával jelentkező, „farmernadrágos nemzedék” ez, már évek óta türelmetlenkedik, s most komplexusok nélkül lép az irodalmi körből az irodalom körébe. Igéretes elsőkönyves Nichita Danilov, Matei Visniec, Mircea Cărtărescu, Magdalena Ghica, Liviu Ioan Stoiciu, A fűgébek — Traian T. Coșovei, Cornelia Maria Savu, Emil Hurezeanu, Domnița Petri — már a második, harmadik kötetüknél tartanak. „Érvényesíteni akarják a versben gondolkodás és a verscinálás új stílusát” — állapítja meg róluk a kritikus, aki „civilben” mai román irodalmat tanít a bukaresti egyetemen. Az ifjú szerzők merészségeire allergiás olvasók? pályatársak? figyelmébe ajánlja, hogy „az érkezőkkel szembeni gyanakvás a szellemi öregkor jele no meg a saját erejükben nem bízó hiúságáé. [...] Biznunk kell a fiatalokban, mert (ahogy valaki mondotta) mindig nekik van igazuk.” Persze az érkezőkre figyelve sem szabad megfelekedezni a már beérkezettekről. A harminc- és negyvenéves „fiatalok”-ról például, akik a húszévesek szemében már elérték a matuzsálemi kort. A Cartea Românească Hyperion sorozatában 1980-ban megjelent verseskötetek szerzői közül például Emil Brumaru („gúnyosan elégikus, fejlett érzékkel a tárgyak világa iránt [...] egyike azoknak, akik ma Romániában a költészetet művelik”), Mircea Dinescu („Friss lázadó szellem, üde és felhőborodott, elkötelezett — abban az értelemben, amelyet annak idején Sartre tulajdonított ennek a fogalomnak”). Eugen Simion felfigyel arra, hogy alig száradtak fel a költészet arcán a serdülőkori könnyek, már meg is jelennek a markáns vonások, a szigorú, kérlelhetetlen, szarkasztikus érettség. Költői nyelvük tíz év alatt radikalizálódott, stílusuk leleményesebb, mint amilyen az indulás gyanútlan ihletettsége idején volt. A megszólalás szakaszában a nemzedéki szolidaritás tudata még erős, később a költők már arra törekednek, hogy megteremtseik autonóm világukat.

Ha kialakulnak is a szellemi kapcsolódások, ezek többnyire meghaladják a korhatárokat. „Szinte törvényszerű a kultúrában, hogy a nagy művészi jelenségeket szükségszerűen kíséri a kritikai tudat.”

Laurențiu Ulici, aki az 1980-as esztendőt mint a próza évét tekinti át, a fel-

sorolt művek közül a *Vocile nopții* Augustin Buzura legjobb regényének tekinti, őt magát meg „olyan prózaírónak, aki a relativista távlatlalt együtt rátalált valamire, amit nagy íróra valló regényhangnak lehet nevezni”, a *Pumnul și palma*, „Dumitru Popescu első prózaírói megszólalása inkább a politikai életből vétett, mintsem a politikai életéről szóló regény”; megjelent D. R. Popescu *Viața și opera lui Tiron B.* című regényciklusának első kötete, a *Iepurele șchiop*, amelyben az író „freskoteremtői szándékkal egyensúlyt hoz létre a képzelet és a dokumentum között”. A top-lista élén Ulici szerint változatlanul a politikai regény található, némi arányeltolódással az ideologikumtól az affektivitás felé, s a tapasztalati tény javára, szemben a tiszta fikcióval. Fokozódik a viszonylagosító szemlélet térhódítása, s talán ezzel függ össze az is, hogy „számszerűen kevesebb a boldog megdicsőülésbe torkolló regényfinálé”. Főként fiatal elbeszélők kutatják szorgosan a hétköznapi banális életközéget, „arra törekedve, hogy megújítsák az epikai képződerőt, sőt épenséggel a műfaj retorikáját”. Ulici szerint a fiatal prózaírók „tagadhatatlan jelenléte” nem annyira könyveik magában való értékében áll, mint abban, hogy különbözőségük „az epikai gondolkodás mód és a viszonyítási alap változását igéri”.

„Kétségtelenül igaz, hogy a prózának nálunk nagy az olvasótábora. Ennek az igazságnak a pontos értékéről csak feltételezéseink vannak, hiszen ellenőrzésének fő eszköze: a könyv helyzete a könyvesboltban nem segít hozzá semmihez, és nem árul el semmit az olvasásnak akár a mennyiségéről, akár a minőségéről. A könyvkereslet nyilvánvalóan nagyobb a kiadói kínálatnál, de ez a világos semmit nem mond, minthogy a kínálat túlzottan kicsi lévén, nem képes hozzávetőlegesen sem mérni a keresletet. Nem véletlenül szólók erről éppen itt: a próza helyzete többé-kevésbé és előbb-utóbb függ a kereslet és kínálat viszonyától. Mint még soha a román irodalom történetében, hatalmas olvasótömegeink vannak, olyannyira betűhések, hogy hailandók egy-egy könyvet az ára tizszerezésért is megszerezni. Megbocsáthatatlan vétek lenne elveszíteni őket belterjes példányszámokkal. Egyaránt gazdasági és művelődési hatékonyság kérdése ez, hazafias ügy.”

Valeriu Cristea „a kritika paradoxonára” jellemzőnek érzi az elmúlt évet. Sok érdekes és értékes kötet jelzi a kritika erejét, fontosságát, színvonalát 1980-ban is. De: soha ennyi vád nem érte az irodalombírálatot. A megszokott szemrehányásokon kívül, amelyek a legtehetsé-

gesebb és legbecsületesebb kritikust is érhetik, ha téved — és ki nem téved olykor! —, súlyos, és a szerző szerint méltatlan gyanúsítások és követelések is elhangzottak. Cristea különösen bántónak érzi, hogy azért marasztaljanak el kritikuskokat, ami a kritikában érdem: hogy nem hajlandó(k) a biztos érték rangjára emelni hamis értéket vagy ép-penséggel értéktelen fércművet, együtt emlegetni a jelentékeny írókat a harmad-rangúval stb., s ily módon valamiféle értéknivelláló tendenciával visszazoritani azt az esztétikai tudatot, amelynek a megerősödése az elmúlt évtized fontos eredménye. „Visszalopakodik újabb alakzatokban az az eszme, hogy egy jó könyv hasznos lehet, »szolgálhat«, függetlenül művészi értékétől. Csak hogy a közönszerű könyvet nem menti sem a benne tárgyalt esemény történelmi jelentősége, sem pedig az, hogy milyen aprólékosan ábrázolják a szóban forgó eseményt.“ „Ragyogó kritikánk van — foglalja össze mondanivalóját Valeriu Cristea —, amelyet egyesek ádázul támadnak, s amelynek konkurrenciája- és »helyettesítője«-ként jelentkezik a naiv álkritika vagy a kincstári műbírálat.“

Sz. J.

A KÖZGAZDASÁGTAN MINT MAGATARTÁSTUDOMÁNY (Közgazdasági Szemle, 1980. 12.)

Az elmúlt évtized során a közgazdaságtudományt még saját berkeiben is hevesen bírálták (R. Frisch, W. Leontief, G. Myrdal, N. Kaldor, J. Robinson, Kornai János, K. J. Galbraith); sokan kétségbe vonják gyakorlati hasznát, olyanira, hogy egyes kutatók, akik más társadalomtudományok területén működnek, ún. pót-közgazdaságtudományt dolgoznak ki avégett, hogy tisztázzák az általuk leglényegesebbnek tartott kérdéseket. Mások az „emberi tényező“ elhanyagolásában marasztalják el a közgazdaságtudomány művelőit. Nyilvánvaló, hogy — bár ezt még nem fogalmazták meg szabatosan — sokan mechanikusnak tartják a közgazdaságtudomány társadalomszemléletét azért, mert elemzései a technológiával és az eszközökkel való ellátottságra vonatkoznak, ugyanakkor alig érintik az emberi magatartás befolyását a társadalomra.

A bírálat nem alaptalan. Elég a közgazdaságtudomány két központi területére utalni, és pedig az általános egyensúlyelméletre, valamint a gazdasági növekedés elméletére. Az általános egyensúly elmélete nemritkán az alkalmazott matematikai módszerek túltengésébe torkollik. A jelentős ráfordítás ellenére

csak erősen leegyszerűsített feltételezésekkel tartható a piac általános egyensúlyának elmélete. Általában „teljes versenyt“ feltételeznek, és figyelmen kívül hagyják az oligopol vállalatok közötti kapcsolatokat csakúgy, mint az állam és a különféle érdekegyesülések és -csoportok létezését.

Nehezen állapítható meg, mi volna e neoklasszikus modellek gyakorlati jelentősége egy olyan gazdaságban, amelyet a nagyvállalatok és politikai-gazdasági összefonódások jellemeznek. A haszon és a költség, az ingerek és a rájuk való reagálás, az ezek összevetésének eredményeképpen létrejött emberi tevékenységek nem válnak élővé, ellenkezőleg: elsikadnak az élettelen formulák között.

Ami a másik területet, a gazdasági növekedés elméletét illeti, ez a növekedési utakkal, a növekedés stabilitásával és optimumra törekvésével foglalkozik; tulajdonképpen a makroszintű termelési függvények elmélete. A tényleges növekedés tárgyalását azonban nagyrészt mellőzi. A beruházások, a műszaki újítások emberi indítékaival — azzal, hogy az egyén hogyan reagálhat a kívülről jövő ingerekre — alig foglalkozik.

A nagyrészt jogos bírálatok hatására új szemlélet van kialakulóban: a közgazdaságtan mindinkább az emberi magatartás tudományának tekinti magát. Ha az emberi magatartást közgazdasági szempontból vizsgáljuk, a magatartásmodell elemei a következők:

1. az egyén (ami szemléletbeli különbséget jelent a személyiséget összetevőire bontó pszichológiai és szociológiai irányzatokkal, valamint azokkal szemben, akik szerint a kollektívák tevékenykednek);
2. az egyének tevékenysége relatív előnyök alapján, melyeket a rendelkezésükre álló alternatívák határoznak meg;
3. a preferenciák és a korlátozások világos megkülönböztetése;
4. az egyének felismerik a választás lehetőségét (a cselekvési lehetőségek, valamint árak egymással való helyettesítése mind objektíve, mind szubjektíve lehetséges).

A közgazdasági magatartásmodell jól felismerhető a gazdasági szférában az állami (közületi) vállalatok vizsgálatakor, mert e vállalatok megítélésében lényegesen különbözik egymástól a hagyományos és az új közgazdasági felfogás. A régi felfogás árakkal, beruházásokkal, határköltség-árakkal „francia szabály“ szerinti általánosításával foglalkozik, különös tekintettel az oligopolisztikus piaci szerkezetre, ahol a „második legjobb“ megoldás szabályai érvényesülnek. A nem hagyományos felfogás, a közgazdasági magatartáselmélet ún. „magyarzó

elemzést" ad. Ez utóbbi elmélet az alkalmazottakra és a menedzserekre ható tényezőket kutatja, és a vállalatot nem tekintti egységnek.

A közgazdasági magatartásmodell a nem gazdasági szférában jól illusztrálható egyrészt a környezetgazdaság-, másrészt a politikaigazdaság-elmélet példáján.

A környezetszennyezés egyes szociológusok, pszichológusok és mások szemében az emberi tudat gyengeségének a következménye, és megoldást csak az emberi tudat magasabb szintje hozhat. Közgazdasági szemmel nézve, a környezet károsításának az az oka, hogy használata nem vagy alig jár költségekkel az egyén számára. A környezet használatából senki sem zárható ki. A környezet „kihhasználását” csak akkor csökkenthetnénk társadalmilag kívánatos szintre, ha a használatával kapcsolatban kikényszeríthető tulajdonjogokat teremtenénk (környezeti illeték).

A politikai gazdaságelmélet lényege az a felfogás, hogy a döntéshozók (kormány, ellenzék, közalkalmazottak stb.) érdekérvényesítésének korláta a társadalmi nyilvánosság. A kormányok gyakran hívnak életre „politikai ciklusokat”, amelyekben a választások után korlátozó, a választási szakasz második felében — tehát az új választások előtt — expanzív pénz- és adópolitikát folytatnak, hogy választási esélyeiket javítsák. Ez a telenség megkérdőjelezi a gazdaságpolitikának mint olyannak a komolyságát.

A gazdaságtudomány magatartásmodellje kiindulópontja lehet az emberi magatartás általános modelljének. Az Egyesült Államokban számos fiatal politológus foglalkozik az ember közgazdasági magatartásmodelljével. A szociológiában ez az irányzat haszonelmélet néven ismeretes, s ugyancsak elsősorban amerikai tudósok kutatják. Bár a német nyelvterületen is részben átvették ezt a felfogást, ellentmondás van az emberi magatartás közgazdasági modellje és a szociológia irányzata között. A pszichológia és a szociálpszichológia területén eddig alig vettek tudomást az emberi magatartás közgazdasági modelljéről. A jogtudományt azonban megtermékenyítette ez az elmélet. S új impulzusokat adott a történéseknek. Széleskörűen felhasználják a közgazdaságtudomány statisztikai eszköztárát is.

A tudomány mai állása szerint az emberi magatartás közgazdasági elméletének vannak gyenge pontjai. Túl nagy jelentőséget tulajdonítanak a pénzrendszernek, és aránytalanul túlhangsúlyozzák az egyéb döntési mechanizmusok gyengeségeit. Sőt odáig mennek, hogy az ármechanizmust tekintik a legjobb allokációs eljárásnak. A közgazdasági ma-

gatartásmodellt jelenleg a konzervatív irányzat támogatja elsősorban, amely csaknem a klasszikus manchesterizmusig megy el. E kutatói kör álláspontja szerint az iskolaiügytől a honvédelemig és a külpolitikáig mindent magánkézbe kell adni. Szabályozó mechanizmusként kizárólag a versenyt ismeri el, és elveti a jóléti állam intézményeit, beleértve az egészségügyet és a társadalombiztosítást. Az emberi magatartás közgazdasági modelljére túlságosan rányomja bélyegét az amerikai értékrend.

Ha az európai közgazdászok elfogadják az amerikai kihívást, önálló közgazdasági magatartásmodellt fejleszthetnének ki „európai módon”. Ebben érvényre juthatna az európai ember- és társadalomszemlélet. A nem ortodox közgazdászok (F. List, J. Schumpeter, G. Myrdal, F. Perroux, Kornai János, N. Kaldor) értekes hozzájárulásokkal segíthetnek ennek a kérdésnek a kibontakozását. Ugyanez áll az Egyesült Államokban élő, de európai gondolkozású A. Hirschmann és K. Boulding eszméire. Sok mindent kell az európai eszmei alapján újratemteni a közgazdaságtudomány számára; ugyanakkor nem szabad a régihez és elavulthoz visszatérni, és az amerikai elgondolásokat sem szabad elvetni csupán azért, mert amerikaiak.

A közgazdasági magatartásmodell alapján születő elméletet megtermékenyítheti:

— Az ösztársadalmi keretekben való gondolkodás; az eddigi mikroszintű gondolkodást a makroszintű összefüggések kell felváltaniuk, mert az optimalizálás rész megoldásai hamisak lehetnek az egészre nézve (példa erre a munkanélküliségről szóló elmélet, amely szerint csak elhatározás kérdése a munka viszszautasítása egy bizonyos bér alatt).

— A termelőerők fejlesztése, amelynek érdekében a közgazdasági magatartásmodellnek fokozottan kellene foglalkoznia a dinamikus összefüggésekkel. Fel kellene deríteni, hogy melyek azok az ösztönzők, amelyek a gazdasági potenciál maximális kihasználását eredményezik. (Az ehhez szükséges ösztönzők merőben eltérhetnek a hagyományos értelemben vett hatékonysági tényezőktől. Például a hanyagság ösztönözhet újítsárra, vagy a versenyháttér akadályá lehet a kutatási kedvnek.)

— A kooperáció mint ösztönző (például a családi csoportkoherencia vagy akár a munkaerőpiac japán rendszere, ahol az életfogytig tartó foglalkoztatás szokásos).

— A tiltakozás mint a magatartást befolyásoló eszköz (a gazdasági feltételekkel kapcsolatos elégedetlenség Európában gyakran tiltakozás formájában jelente-

zik, ugyanez az Egyesült Államokban mobilitásban mutatkozik, itt még a magas rangú menedzsernek elbocsátása is mindennapos jelenség).

A háború utáni években a közgazdaságtudomány a fogyasztás és a termelés mechanikus elméletéből az emberi magatartás elméletévé fejlődött. A közgazdaságtan, amely napjaink kérdéseivel foglalkozik, immáron az embert helyezi a középpontba, és ezzel megváltozik a társadalom- és a természettudományokhoz fűződő viszonya is. **P. J. A.**

VÁROK EMLÉKEZETE

(A „Bercsényi 28—30” melléklete, 1980. 1.)

„Ha a cipészek egy nap elhatároznák, hogy ezentúl banán alakú cipőket fognak készíteni, ha az asztalosok szánkó formájú asztalokat kezdenének gyártani, ha a zöldséges egy nap kavicsokat kezdene árusítani, és közben arról próbálna meggyőzni bennünket, hogy azok valójában almák, azt hiszem, forradalom törne ki, s a városok polgárai a politika eszközeivel vívnák ki maguknak a cipő, az asztal és az alma újraértelmezéséhez való jogot. Mégis immár 20 éve az építészek akvárium, repülőgép és konzervdoboz formájú házakat és középületeket sóznak rá önökre. S közben mindannyiunkkal megpróbálják elhitetni, hogy amit az építészek munkájának eredményeként tartottunk számon: városok, középületek, házak, utcák és terek — nincsenek többé, felszívódtak, eltűntek, talán soha nem is léteztek...” Ezzel indítja Leon Krier a Luxembourg város lakóihoz intézett felhívását. Részletes dokumentációval mutatja be, hogyan lehet egy várost a modernség és haladás jelszavával egy évtizeden belül szinte a felismerhetetlenségig tönkretenni. Luxembourg városképének alakulása jellemző paradigmája az európai város felbomlásának az iparosodás korában. A város funkcionális zónákra való felosztása a történelmi városközpont lerombolásának leghatékonyabb eszköze. A lakónegyedek („alvóvárosok”), ipari zónák („dolgozó városok”) és a hivatal- és üzletnegyedek („fogyasztó-szolgáltató városok”) egymástól való funkcionális elkülönülése elviselhetetlen terhet ró a tömegközlekedésre. Az ingázóforgalom szétrombolja, szétzilálja a város érzékeny, élő szövetét: fizikai és társadalmi szerkezetét. A peremterület azzal pusztítja el a történelmi városmagot, hogy az adminisztratív és kereskedelmi funkciókat túlnyomó részben a „rég város” nyakába varrja, miközben önmagának a „tiszt” lakóterület funkcióját tartja

fenn. Ez a központosítási tendencia, mely minden politikai bürokrácia sajátja, azonban csak a szolgáltatók és a hatalmi reprezentáció szféráját tömöríti a régi városmagba, ugyanakkor a városmag lakóit — jól működő centrifugaként — a peremnegyedekbe szórja szét. Ez a folyamat fokozatosan szétszabdálja a továbbélt városi közösségek komplex kulturális és gazdasági viszonyait.

A történelmi városközpontok túlterhelése, szerkezetük szétrombolása, a peremnegyedek hipertrófiája megszünteti a város térbeli folytonosságát. A preindusztriális városok bonyolult és mégis egységes városképét a precíz városi tér biztosította: a piazza, a kolonnád, az árkád, a passzázs, a köz és az udvar színes és változatos összjátéka. A lakónegyedekhez csatolt modern városi terek (ha egyáltalán marad beépítetlen tér a betonöszingvel) inkább gyöttrő ürességükkel hivalkodnak: ürességük nem több, mint folytonosságihiány a város szövetében. A hagyományos utcát pedig a közlekedés napról napra nyilvánvalóbbá váló csödjé pusztította el.

Léptéket veszített az utcákat és tereket határoló architektúra; az építészet a mennyiségi gondolkodás orgiáit éli. Korunkat szörnyű és tagolatlan gigantómánia jellemzi. Az építészettörténet egyetlen más korszaka sem sorolt függőleges és vízszintes irányban egyenrangú elemeket oly egyhangú közönnyel egymás fölé és mellé, mint a mai „modern” korszak — állapítja meg Leon Krier. A maga módján minden korszak tipizálta a korra jellemző technikai megoldásait (gondoljunk a favázis épületekre vagy a tégl- és kőházak masszív építkezésére), de ez sohasem korlátozta a kifejezésformák változatosságát. A város funkcionális zónákra tagolása véletlenszerűen helyez egymás mellé különböző lakó- és középületípusokat. Az új lakónegyedek összefüggéstelen kuszaságában, mint tükörben, láthatjuk viszont önmagunkat. Gondolatainkat éppúgy elfojtjuk, kiüresítjük, mint intim és nyilvános tereinket. A racionalitás nevében elkövetett „irracionalitások” az építők és építetők világképének hű lenyomatai. Az átriumra emlékeztető belső udvarok jelentésvésztese és eltűnése más nagyságrendben a piacterek, ünnepi terek, templomok és városházak előtti terek funkcióvesztését előlegezi. Nemcsak a lakásmód hagyományos közösségi formái szűnnek meg: előbb a nagycsaládra épülő, majd a szomszédsági viszonyokat életető „belső-udvaros” életforma veszti el létjogosultságát, hanem a magánszférát érintő folyamat tükörképeként a város nyilvánosságának terei is elvesztik jelképes tartalmukat. Az utcák és terek nemcsak nevet

változtatnak, hanem egy közösség szimbólumrendszerében elfoglalt kitüntetett helyükről is le kell mondaniuk. A léptékét és arányait veszített város elvesztette „igazi nyelvét”: az új, beteges méretűvé növekedett, grandomán terek, amelyeknek már semmi közük a történelmi városok meghitt utcáihoz és tereihez, az európai város hagyományos nyelvét beszélők számára örökre némák maradnak. A némaság pedig tagolatlan, akár egy szélsőpörte gázsi autóparkoló.

A funkcionális várostervezés megszűnteti a város koherenciáját. Az európai város évezredek óta politikai, katonai vagy vallási szimbólumok köré szerveződött, melyek az egynemű városi szövetben tájékozódási pontul szolgáltak. Ha nincsenek ilyen szimbólumok, vagy az új középületeket, emlékműveket a közösség nem tekinti a saját szimbólumainak, szétesik az egységes várostudat, a város elveszti sajátos arculatát. Nincs többé szerves élet, összetartó erő, egyéniség: a városkép felismerhetetlenül beleolvad a történelmüktől megfosztott, „modern” városképek sokaságába. A társadalom képtelennek mutatkozik rá, hogy a város minden lakója számára elfogadható környezetet teremtsen.

„Az európai várostörténelem legsötétebb és legdestruktívabb pillanatait éljük. Az építészet holtponton van — zárja diagnózisát Leon Krier. — Egy nürnbergi pernek vagy egy másik Russell-bíróságnak kellene kinyomoznia mindazokat az atrocitásokat, amelyeket az európai város és táj testén egy immár 30 éve hatalmon lévő generáció tagjai elkövettek. Ha a jövőben jelentősebb változásokra nem számíthatunk, ez azért van, mert az összes fontosabb politikai, gazdasági és kulturális pozíciót még mindig az a nemzedék tartja a kezében, amely a várost és a tájat a vég nélküli kísérletek terepének tekinti.”

Az ember túlságosan értékes ahhoz, hogy kísérleti nyúlak használgák — szögezi le az európai város történelmi nyelvén „archeológusa”, Robert Krier. (Leon és Robert Krier — testvérek, Leon elsősorban alternatív várostervek felvázolásában, Robert elméleti, várostörténeti kutatásaiban alkotott jelentőset. Önmagukat az „új racionalizmus” irányzatába sorolják, melyet nem egyszerűen új stílusként, hanem az építészet radikálisan új paradigmájaként fognak fel.)

A Krier testvérek városkritikája olyan alternatív tervek (ahogy ők nevezik, „javaslatok”) formáját ölti, melyek egyben „archeológiai” tanulmányok: az európai városi kultúra sajátos értékeire irányítják a figyelmet. A városrészvezetés különböző korszakainak régezes feltárására analitikus rajztechnikát dolgoztak ki: a

városábrázolások és várostervek újjarajzolásával tipológiai összetevőire (tér- és utcatípusokra) bontják a várost, és a városi tér iparosítás előtti formáit kiszabadítják történelmi szennyezettségükből. A szelektálásnak ez a módszere gyökeresen eltér a szelektálás XIX. századi hivatalos megoldásaitól, melyek a fontosabb műemlékek „kiszabadítására” törekedtek, hogy azokat sugárutak és körutak metszéspontjába helyezve újra központonba állítsák. A Krier testvérek városmintája nem álmokon és nem elvont elveken alapszik, hanem városok és városképek emlékein. Az emlékezet grafikai módszerekkel való ébren tartása meggondolt cselekvési modell. A mai várostervezésben végképp feledésbe merült „urbánus tér” újrafelismerésének és újralkotásának technikája ez: egyben elkerülhetlenné teszi, hogy újrakonfoliuk a történelemhez, a városi kontextushoz és a kulturális folytonossághoz való viszonyunkat.

„Ötezer év városépítészete tanúsítja — írja Robert Krier —, hogy az utcák és terek komplex strukturái mindvégig léteztek. Nemcsak a kommunikáció örök helyszínéeként, hanem az azonosulás támaszaiként.” A városi tér e pontos, határozott formáit kell tehát visszaállítani az elkülönült esztétikai objektumok „anarchiáira” és a funkcionális övezetekre osztás következtében létrejött hulladékterületek „káosza” helyett. Jellemző, hogy a Krier testvérek a műemlékek története mellett elsősorban a város szövetét, húsát, érrendszerét alkotó névtelen épületek tanulmányozását tekintik feladatuknak. Ezekben ismerhető fel a város szerkezeti logikája, hiszen ezek az anonim épületek nem annyira a művészet, mint inkább az építés tradíciójának „műemlékei”. A történelmi város térbeli egységét az épületek és köztetek, a beépített és beépítetlen, a magán- és nyilvános szféra jól bevált összjátéka biztosította. E folyamatos játszma logikáját, az elfelejtett közösségi nyelvet, az eltékozolt népi tudáskincset próbálja a felszínre hozni az „új racionalizmus” programja. „Csak a folytonosságot lehet pozitív alternatívaként szembeállítani az építőipar brutális tekintetnélküliségével” — írja Robert Krier. A közösségi emlékezet „madártávlatából” tárulkozik csak fel előttünk, ami szemmel nem látható, a városok rejtett igazsága, a normák és előírások fölényes racionalizmusával eltörölt népi tapasztalat. A város belső szimbolizmusával való gyökeres szakítás történelemfelfogásunk ijesztő bizonytalanságáról tanúskodik. Súlyosan beteg az a történelmi tudat, amely meg akar szabadulni hagyományaitól: a haladás nevében önazonosságától is megfosztja ma-

gát — vallják a Krier testvérek. Város-tudata eltorzul, az elkülönült építészeti tárgyak sorozatgyártását is városnak nevezi, mert már nem emlékszik arra, hogy mi is volt a város. Es a házyártó ipar ügynökeivé besorolt építészek sem tudják már, hogy mi az építészet, s még kevésbé tudják azt, hogy mi volt. „Nem léven biztosak abban, hogy minek kellene lennie, úgy tesznek, mintha halott volna, vagy legalábbis a halálát jósolják” — írja Leon Krier. A modern építészet a Krier testvérek szerint valóban az Építészet halála. Az Építészet mindig is a „földi halhatatlanság” szolgálatában állt, úgy tudott maradandót alkotni, hogy az utcák és terek logikája eleve túlmutatott egy generáció életén, az építők halandóságán, s elkövetkező nemzedékek előre nem látott igényeihez is alkalmazkodni tudott. A mai „építészet” e földi halhatatlanságát játszotta el, amikor csomagolótechnikává vagy — igényesebb változatban — a városlakók csomagolásának „művészetévé” lépett elő. A modern építészet egyúttal az Építés halála is. Eltűnt egy olyan kézműves kultúra, mely évezredek szakmai tapasztalatát bízta a kollektív emlékezetre. Búvópataként azonban még mindig ott él a népi kultúrában. Még nem késő felszínre hozni.

A történelem megértése olyan feladat, melyet nem lehet kizárólag az intézményekre bízni. A Krier testvérek a preindusztriális európai civilizáció fennmaradt dokumentumainak összegyűjtését, egy új városi kézműves kultúra megteremtését nem bízák sem az oktatási gépezetre, sem a kutatóintézetekre. Az építészek, történészek, kézművesek és művészek új nemzedékére alapoznak, amely nem hivatkozik gazdasági, technológiai, megrendelői stb. szempontokra, s a beteg várost nem tüneti kezeléssel kívánja gyógyítani. Ez a nemzedék adja ki különben xerox-sokszorosításban a budapesti Műépítészeti Egyetem Bercsényi-klubjának tájékoztató mellékletét: a *Bercsényi* 28—30-at.

A. J.

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA — A MA SZINPADÁN (Film, Színház, Muzsika, 1981. 4.)

Két új bemutató — a szolnoki és a budapesti Madách Színház-i — kínálja az alkalmat a színházi képeslap szerkesztőinek, hogy kilépjenek a hagyományos képes riport, illetve kritika keretei közül, és a lehetőségek érvényesítésével igényesen, sokoldalúan vessék fel *Az ember tragédiája* korszerű színrevitelének dilemmáit, buktatóit, a Madách-mű újabbkori színpadi történetére is vissza-

pillantva, színházi emberek — és régebbi fényképek — megszólaltatásával. A színházi felvételek közt két képzőművészeti reprodukciót találunk: egy Zichy Mihály- és egy közelmúltbeli Bálint Endre-illusztrációt (Kondor Béla sajnos hiányzik), nyilván két véletlencént, pontosabban szélső pontként jelezve a Tragédia megközelítési módjait. Sándor Iván tanulmány-mélységű színházi levele (*Két rendezőhöz és az olvasóhoz — a Tragédiáról*) a szám élén tetelesen is megfogalmazza e képi sugalmazást, amikor így foglalja össze *Az ember tragédiája* színrevitelének alapproblémáját: „A Tragédiát századunk közepéig annak a stílusnak nyomvonalán értelmezték a színpadon, amelyet *Zichy Mihály* 1885-ös illusztrációi még ma is pontosan megmutatnak számunkra: a Jó (*Az Ur*) és a Rossz (*Lucifer*) között vergődő ember már-már elveszti hitét, de végül terem-tőjéhez visszatérve leküzdö a kísértést, és küzdés-bizalom igényében megtalálja élete célját. Ez a színfelfogás mindig valami Örök Emberit igyekezett felmutatni a Tragédiában. Olyan szférába emelte a játékok, amely valami »magasabb igazságban« hitelesíthető. Az ilyen, a valóságos kérdések válaszait a valóságon túli világban kereső szemlelet majd egy évszázadig a közgondolkozást, a történelem szemléletét is meghatározta. Ma már látjuk azt is, hogy naunk a színház volt a legkevésbé önálló szellemi karakterrel rendelkező művészi intézmény. Az irodalomtörténet már regen szembenézett a Tragédia teljes problematikájával, nagy kísérleteket tett arra, hogy lehántsa róla a századvéggel ráarakódott sallangokat, amikor a színház még mindig az illúzióváltozatot vitte színre különböző megoldásokban.” Sándor Iván szerint „a Tragédia alaphelyzete nem egyszerűen egy történelmi hullámvölgy, hanem maga a Történelem”, s ezen belül „a kétféle manipuláció, a Madách életében ismert és a megsejtett; a nyíltan elnyomó és az önátlatást sugalmazó, együtt”. Konkretabban, az általános emberit hangsúlyozó régi színpadi felfogásokkal szemben azt emeli ki, hogy „a mű egy sajátosan magyar, élesen középkelet-európai helyzetből nő ki; hogy mindenekelőtt történelmi dráma, azzal az egész irodalmunkban egyedüli többléttel, hogy a nemzeti történelemből merített álláspontját filozófiai szinten összegezi”.

Kemény, de lényegében jogos ítélettel minősíti hamisnak a korábbi színrevitelek legtöbbszörjét, amelyek inkább a *Faust*-hoz, a *Peer Gynt*hez közelítették a *Tragédiát*, s nem érvényesítették azt a gondolatosságot, amely Széchenyihez, Kemény Zsigmondhoz, Eötvöshöz kapcsolja. „Ézert

lett a Tragédia filozófiai operett, amelyben az őnmaga isteni nagyságával szembenező közönség, miközben egy történelmi revüorozatban borzonghatta végig luciferi elcsábítását, végül is egy dalamos refrén diadalával »súghatta« fel a nézőtérrel a színésznek a mindenre gyógyírt hozó híres utolsó ígését. A budapesti Nemzeti Színház 1964-es, Major Tamás rendezte felújítását tekintve Sándor Iván az első jelentős lépésnek e hagyománnyal való szakításban, s most a szolnokiak bemutatóját, főként Paál István rendezői koncepcióját nevezi a legmerészebb elszakadásnak a hagyományos Tragédia-értelmezéstől. A fiatal Paálnak „Jarry, Bulgakov és Mrozek után találkoznia kellett Madách művével” — írja a kritikus, s a színpadi előadás értelmezésével meg is győzi olvasóját a meglepő kapcsolat indokoltságáról. Paál ötlete, hogy az Úr és Lucifer harcát végigviszi a dráma egészén. „Erdekes — írja Sándor Iván —, hogy Paál, bár nem kétséges, hogy kettőjük közül kinek az oldaláról nézi a küzdelmet, mégsem áll oda egyértelműen Lucifer mellé. Ahogy látom, ezt mondja: van totális hatalom, amely felhasználva a manipuláció különböző trükkjeit, bonyolult függőséget szervez. És van, aki ebben a megmerevedett szervezettségben a haladás, az ember pusztulását látja, ezért ellene fordul. Csakhogy: mind a két erő az ember bőrére játszik. Viszont (és ettől nő fel a gondolati-dramai koncepció) az ember státusa korántsem az, hogy a két erő játékszereként mozogjon. Küzd, próbál kitérni a szorítóból, így önálló erőközponttá lesz. Ennek a háromféle erőnek a váltakozó küzdelme: a história menete.”

E kitűnő összeállításban a rokonszenves újítás az, hogy még megjelenés előtt lehetőséget adott a rendezőknek — Lengyel Györgynek, a Madách Színház előadását, és Paál Istvánnak, a szolnokit megteremtőnek —, hogy a kritikát elolvassák, és ugyanabban a lapszámban kifejtsek véleményüket saját rendezésükről, illetve az olvasottakról. Mellettük olyan színészek is elmondják emlékeiket, mint Sinkovits Imre (emliti 1969-es kolozsvári vendégszereplését is, Adám, illetve Lucifer szerepében), Ruttkai Éva (Latinovits Zoltán tervét, álmát idézi, szerette volna megrendezni Az ember tragédiáját, s Ruttkai, a nagyszerű Éva asszisztensként dolgozott volna vele), Kálmán György, Ablonczy László, a lap jeles munkatársa különböző mozzanatokot villant fel Madách-élményeiből. Erdekes vallomást olvashatunk ugyanítt Harag Györgytől, az 1975-ös marosvásárhelyi bemutató rendezőjétől: „Látványt komponálunk a mondanivalóhoz,

és nem Madách filozófiáját fordítjuk le korszerű színházi nyelvre.” A *Pillanatok, előadások* címet viselő képmontázsban az 1965-ös, Rappaport Ottó-féle kolozsvári és az 1974-es, Szabó József rendezte nagyváradi előadás egy-egy jelenetét is láthatjuk, két marosvásárhelyi felvétel mellett; s az 1945—1981 közötti magyar nyelvű bemutatókat felsorakoztató összeállítás, amely az 1946-os, Fekete Mihály dirigálta kolozsvári előadással kezdődik. **K. L.**

A HOLNAP VEZETŐJE ÉS A PIACKUTATÁS

(Revue Française du Marketing, 1980. 33.)

Az 1919—1940 közötti időszak nem kedvezett a francia gazdasági fejlődésnek. 1939-ben a francia nemzeti jövedelem nem volt nagyobb az 1919-esnél. A háború alatt és a háború után a termelés jelentős mértékben fellendült, ettől azonban még nem jött minden rendbe, mert a fejlődést mérnökök és más műszaki képzettségű szakemberek vezették, ők pedig nem értették meg a vállalati fejlődés piaci összetevőit, a fogyasztók szükségleteit. Ráadásul nem foglalkoztak eléggé a külföldi piacokkal, ami gyengítette a francia cégek, illetve termékek nemzetközi versenyképességét. Ez a helyzet az elmúlt években bizonyos mértékben megváltozott, a vállalatok piackutató tevékenységében azonban alapvető javulás nem következett be.

A jövő vállalatainak — ha sikereket akarnak elérni — a következő szabályokhoz kell igazodniuk:

1. A vállalatok sikere attól függ, hogy milyen termékeket visznek a piacra, és azok mennyire felelnek meg a vevő igényeinek. A fejlődő vállalatok egyre újabb és a szükségleteknek megfelelő termékeket visznek a piacra. Ezt csak fejlett piackutatásra építve tudják megtenni, kivált ha exportálnak, mert — bár a belső piac ismeretéhez is szükség van a jó marketingre — nemzetközi méretekben ez még inkább így van.

2. A vállalatoknak részt kell venniük a gazdaság nemzetközivé válásában, azaz egyre erősebben kell bekapcsolódnuk a külpiacok meghódításába.

1979-ben Franciaország lett az USA és az NSZK után a világ harmadik legnagyobb exportáló országa. Franciaországnak nagyobb a kivitele, mint például Japánnak.

3. Mindezekkel összefüggésben előtérbe kell helyezni a piackutatás tudományát és gyakorlatát, és ezek során:

- a) tanulmányozni kell a piacokat, valamint a nemzeti és a nemzetközi fogyasztóközönséget;

b) a vállalatokban olyan szervezeti rendszert kell kialakítani, amely megfelel a piackutatás-szükségleteknek. Meg kell érteni, hogy azok a termékek, amelyek a francia vevőknek megfelelnek, nem felelnek meg szükségképpen a japán, az amerikai vagy a brazil fogyasztóknak. Nemcsak a fogyasztási cikkekkel kapcsolatos igények különbözhetnek az egyes országok között, de eltérőek lehetnek a műszaki előírások is. Természetesen a marketing a helyi piacokon végzett hatékony értékesítést előmozdító elosztási hálózatok kialakítását is jelenti. Ilyen hálózat kialakításának előfeltétele: meg kell ismerni az egyes országokat, szokásaikat, kultúrájukat. Így például meg kell érteni az értékesítést követő szolgáltatásokat, a szállítási késéseket stb. jelentőségét a különböző országokban, a hatásos reklám eszközeit, a csomagolási követelményeket stb.

A protekcionizmus korszaka a háború végeztével megszűnt, bár az USA-ban, Franciaországban és más országokban még ma is vannak — s időnként felerősödnek — különböző protekcionista irányzatok. Ma a fejlett országok között lényegében békés versengés van. E békés versenyben a franciáknak a korábbiaknál nagyobb szerénységre lesz szükségük: ugyanúgy nem szabad megpróbálkozniuk azzal, hogy a maguk életformáját, ízlését más országokra erőltessék, mint ahogyan az amerikaiaknak sem szabad ilyesmit tenniük. E tekintetben a nyugatnémeteknek és a japánoknak sokkal jobb a híruk, mint a franciáknak. Ez már csak azért is kedvezőtlen, mert például a francia műszaki eredmények megismertetése mind a mai napig nem kielégítő. Az egyik francia egyetem alapításának 150. évfordulója alkalmából New Yorkban rendezett ülésen 140 ipari szakember a francia műszaki-tudományos tevékenységnek olyan eredményein lepődött meg, amelyek például Franciaországban jól ismertek.

Az utóbbi években a legnagyobb gazdasági eredményeket a fejlett tőkésországok közül az NSZK és Japán érte el, ami már csak azért sem meglepő, mert ezek az országok a kutatásnak és fejlesztésnek a tiszta nemzeti jövedelemhez viszonyított hányada tekintetében az élen járnak. Így érthető, hogy például 1967—1975 között az OECD-országok kutatási és fejlesztési költségein belül a Japánra jutó hányad megkétszereződött. Ugyanakkor az USA részaránya 62⁰/₀-ról 49⁰/₀-ra csökkent. Az európai OECD-országok közül Franciaország esetében csökkent, az NSZK esetében viszont növekedett a szóban forgó hányad. Azoknak a szabadalmaknak, amelyeket az említett években Franciaországban nyil-

vánosságra hoztak, csupán 30 százaléka francia eredetű. Japán a harmadik a külföldi szabadalmaztatottak sorában.

Jelen pillanatban az újítási célzatú kutatási és fejlesztési munkán van a hangsúly, ami nemcsak hogy nem mond el-lent a piackutatás emittett jelenségének, hanem kifejezetten alátámasztja azt. Ma a marketing-szakembereknek éppen olyan fontos szerepet kell játszaniuk a vállalatokban, mint korábban a műszaki szakembereknek.

P. J. A.

BÚCSÚ MARSHALL McLUHANTÓL (Time, 1981. 2.)

Írásai nehézkesek, gondolatai rendszer-telenek, és ő maga panaszkodott, hogy nehezen érti saját eszméit. Ennek ellenére rendületlenül dolgozott, és amikor ez év január első hetében, 69 éves korában, meghalt Torontóban, elismerték róla, hogy a hatvanas évek egyik legnagyobb hatású filozófusa volt. Néhány megfigyelése a televízió és az elektrotechnika korának természetéről közkeletű, mindennapi bölcsességgé vált, és még azok is, akik talán nevét sem ismerték, híres aforizmáját magabiztosan ismételték: „a médium az üzenet” (*The medium is the message*).

Ez más szóval azt jelenti, hogy a médium, az ő esetében a televízió, fontosabb, mint az, amit közöl, és a kritikusok, akiket a műsorok tartalma izgat, nem értik meg a lényegét. Az emberek ugyanis nézik a televíziót, függetlenül attól, hogy mit közöl, és figyelmüket jobban leköti, mint bármilyen más *mass medium* (tömegközlelési eszköz).

Mintegy tucatnyi nehéz, alig olvasható könyvében — hiszen mindig azt vallotta, hogy „a világos próza a gondolat hiányát jelzi” —, McLuhan megfogalmazta az évezredek emberi érintkezés elméletét. A primitív, irástudatlan ember szintje a paradicsomban élt: akkor ugyanis az emberek szemtől szemben álltak szoba egymással, az érintkezésben a szag, a látás, a hang és az érintés egyaránt érvényesült. Az írás felfedezése a kigyó almája volt, amely felszámolta ezt a paradicsomi állapotot: a gondolat elvált az érzéstől, a jelentés elvont szavakhoz, és nem magukhoz a dolgokhoz kapcsolódott. A Gutenberg-féle nyomda, amely a könyvek, az újságok, a folyóiratok tömegmértetű termeléséhez vezetett, tetézte ezt a folyamatot. Az írástudás mindennapivá vált, és amint az emberek hozzászórtak ahhoz, hogy a nyomtatott lapokon kövessék a betűsorokat, úgy lett gondolkodásuk lineáris, vonalas, következetes. Az információst most már a társadalmon kívül, elszigetelten is „fel le-

hetett szedni", s ezzel a közvetlen kapcsolatú kommunikáció megszűnt.

Am az elektronika — állapítja meg McLuhan — az egész Földön szétáradt, és az embert visszavezette a maga gyökereihez. A mozi és a televízió igénybe veszi mind a fület, mind a szemet, és elkötelezést, involvációt követel. A televíziót McLuhan — az ő sajátos szargonjában — „hüvös“ médiumnak nevezi, ezzel szemben számára a könyv „meleg“ médium. A meleg médium szerinte kevesebb elkötelezettséget, kisebb részvételt enged meg, mint a hüvös. A könyvek mint *mass mediák* elavulnak, és ha majd a könyvnyomtatás befolyása megszűnik, a paradiesomi állapot ismét visszaáll, és az elektronika társaságában az

ember boldogan él a maga „globális“ falujában.

Mint sok más radikális teoretikus, McLuhan is boldogabbnak érezte magát a „meleg médium“ teremtette környezetben. Edmontonban született, és azzal a szándékkal iratkozott be az egyetemre, hogy mérnök lesz; az irodalom szerete azonban ettől a szándékától eltért, s átiratkozott a cambridge-i egyetemre, és különösen Chesterton volt rá döntő hatással. Tanulmányai elvégzése után 34 évig a torontói egyetem tanára volt. Elmélete, túlzó volta ellenére, különösen a hatvanas évektől kezdve egyre népszerűbb lett, mert a *mass media* különböző formái világtörténeli jelentőségére hívta fel a figyelmet. Sz. E.

Szörtsey Gábor: Nyom